

УДК 93/94:929:631.9

DOI 10.5281/zenodo.1284874

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0439-7917>

Ірина Сергєєва
(Харків)

**Б.К. ЄНКЕН І ХАРКІВСЬКЕ ТОВАРИСТВО
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (1908-1919 рр.)**

Мета статті – історико-біографічний і науковий аналіз діяльності і ролі Б.К. Єнкена у Харківському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у 1908–1919 рр.

У роботі використані такі методи дослідження – ідеографічний, порівняльно-історичний і хронологічний.

Б.К. Єнкен – вчений-селекціонер, агроном, педагог, один із основоположників суспільної агрономії, талановитий організатор вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, своєю участю у діяльності Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у 1908–1919 рр. зробив суттєвий внесок у розвиток сільського господарства, становлення сільськогосподарської дослідної справи, аграрної науки й освіти, як в Україні, так і на всьому півдні Російської імперії. З іншого боку, ця діяльність сприяла завершенню формування його наукового світогляду й особистості, як видатного вченого, фундатора сільськогосподарської дослідної справи і провідного фахівця у багатьох галузях аграрного виробництва.

Ключові слова: Б.К. Єнкен, Харків, товариство, сільське господарство, дослідна справа, селекція.

Видатний вчений Борис Карлович Єнкен відіграв одну з ключових ролей у діяльності Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості – громадському об'єднанні, яке визначило розвиток сільськогосподарської

дослідної справи і виробництва в Україні і на всьому півдні Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX сторіч. Всебічне дослідження напрямів, результатів, умов цієї діяльності дозволяє краще зрозуміти шляхи подальшого становлення й розвитку аграрної науки в Україні до сьогодення включно, винести уроки і урахувати їх на майбутнє. Це важливо і актуально у період розбудови аграрного сектору України на засадах сучасних передових технологій і науки – у період, який за своїм значенням у великій мірі діалектично повторює часи діяльності Харківського товариства. Таке дослідження також необхідно для належної оцінки, визнання заслуг і повернення громадськості постаті Б.К. Єнкена.

Низка дослідників вивчали роль Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у побудові дослідної справи, внесок у вітчизняне аграрне виробництво і науку, розвиток сільськогосподарської механізації, науково-просвітницьку діяльність тощо [1; 2; 3; 4; 7]. Так, у науковій праці академіка НААН В.А. Вергунова стала предметом дослідження діяльність творчого об'єднання науковців і освітян – Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, в цій роботі розкрито основні аспекти й етапи становлення і розвитку Товариства, його місце і роль в історії аграрної науки країни [2]. Також віхи історії та діяльності Товариства досліджувалися А.С. Білоцерківською [1], А. Головком [3]. П. Забаринський досліджував роль дослідних полів, що були створені за участі Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості [7]. В авторській статті Т.Р. Грищенко, присвяченій видатному вченому М.М. Вольфу, що працював на теренах України і був членом Товариства, висвітлено аспекти формування та діяльності цього творчого об'єднання [4].

Разом з цим, в означених працях недостатньо висвітлена роль Б.К. Єнкена – вченого-агронома, селекціонера, педагога, одного з основоположників суспільної агрономії, талановитого організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, що був одним з керівників Товариства і зробив вагомий внесок у всі напрями його справи у найбільш плідний період з 1908 по 1919 рр.

Метою статті є історико-науковий аналіз діяльності та ролі Б.К. Єнкена у Харківському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у 1908–1919 рр.

Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості організовано 27 січня 1880 р. Діяльність товариства полягала у розвитку і налагодженні усіх галузей сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у Харківській, Полтавській, Курській, Воронезькій і Катеринославській губерніях, які входили до складу Російської імперії, і наукового підґрунтя для цього [12]. Товариство проводило роботу з організації дослідних ділянок, дослідних станцій, проводило просвітницьку і організаційну роботу, залучало до товариства вчених і досвідчених фахівців, які надавали консультації сільському населенню з різних напрямків господарювання, що на той час називалося «громадська агрономія»; проводилися курси з агрономії, насінневої справи, виставки, з'їзди, наради з різних питань сільського господарства і промисловості. Товариство надавало юридичну, фінансову, організаційну, економічну підтримку вітчизняним сільськогосподарським товаровиробникам, сприяло їх виробничій діяльності, поширенню виробленої продукції на внутрішні та світові аграрні ринки. Його плідна діяльність охоплювала великі території Харківської, Полтавської, Катеринославської, Курської, Воронезької губерній та область Війська Донського. За період із 1881 по 1902 рр. товариством створено 37 дослідних полів [7].

Саме Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості ініціювало створення у 1908 р. дослідної станції у Харкові, діяльність якої було спрямовано на покращення вітчизняних сортів рослин, тобто станція стала однією з перших в Європі спеціалізованих селекційних установ. Організатор і перший

директор станції професор Петро Васильович Будрін запросив на посаду помічника директора «політично неблагонадійного», молодого, але вже відомого агронома Б.К. Єнкена. Обидва зайняли свої посади через обрання на засіданні Правління Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості 15 травня 1908 р. Згодом вони практично одночасно залишили керівництво станцією.

Б.К. Єнкен взяв активну участь у всіх етапах створення станції: виборі ділянки, закладці дослідів, будівництві приміщень [5]. Виконуючи обов'язки помічника директора Харківської селекційної станції, Борис Карлович, брав також активну участь у роботі Харківського товариства сільського господарства. У списку дійсних членів Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості за 1910–1911 рр. Єнкен Борис Карлович обраний 1908 р., м. Харків, Миколаївська лікарня, ящик Дослідної станції [11, с. 31].

17 грудня 1908 р. на Загальних зборах Харківського товариства сільського господарства прозвучала доповідь губернського ентомолога І.В. Ємельянова «Про положення справ у боротьбі зі шкідниками у С. Штатах» під впливом цієї доповіді Б.К. Єнкен разом із А.М. Рабіновичем стають ініціаторами формування під Харковом ентомологічної станції.

Через «Південно-Російську сільськогосподарську газету» №№ 5–6 за 1909 р., а також особистими листами він звертається до дослідних установ і приватних осіб із проханням надати насіння озимих і ярих культур до Харківської селекційної станції. У тому ж році насіння, одержане з Полтавського й Омського дослідних полів, а також Шатилівської дослідної станції, висівається у ботанічному саду при станції. Також насінневі колекції поповнюються завдяки виставкам, проведеним Харківським товариством сільського господарства: насінневої – у лютому і сільськогосподарської – восени 1909 р.

Одразу після відкриття Харківської селекційної станції Борис Карлович приділяє увагу ознайомленню з дослідною роботою на станції студентів Московського сільськогосподарського інституту, що під керівництвом професора О.Г. Дояренка відвідали установу у липні 1909 р.

28 жовтня 1909 р. Б.К. Єнкен від імені Харківської селекційної станції виступає на урочистому засіданні Полтавського товариства сільського господарства з нагоди 25-річчя Полтавського дослідного поля з фундаментальною доповіддю на тему: «Розвиток дослідної справи в Росії та її сучасний стан». Ця доповідь знаменує появу нової галузі історичної науки – історію сільськогосподарської дослідної справи. Він встановлює тісні товариські контакти з директором станції С.Ф. Третьяковим.

Поряд із виконанням основних функцій на станції, Б.К. Єнкен активно публікує низку наукових праць. Він готує серію статей до Народної енциклопедії наукових і прикладних знань – 4 тому «Сільське господарство», другого напівтому «Землеробство», що вийшла друком у 1910–1912 рр. у 14 томах, 21 книзі під загальною редакцією проф. В.Я. Данілевського. Це видання відіграло важливу роль у становленні й консолідації наукових шкіл, що тоді формувалися. На жаль, саме в цей час проявляються перші ознаки серйозної хвороби Б.К. Єнкена, тому посаду помічника директора замість нього посідає В.Я. Юр'єв.

Всього за 1911 р. Харківське товариство сільського господарства провело 111 засідань. Товариство переймалося організацією центрального селекційного насінневого господарства. Ось які функції покладалися на насінневе господарство, котре стане важливим підґрунтям для створених селекційних станцій: 1) акліматизувати, розмножити і підтримувати у постійній чистоті закордонні селекційні сорти сільськогосподарських рослин, які відомі за своїми господарськими якостями і користуються попитом у сільських господарів; 2) розмножувати і підтримувати у постійній чистоті сорти створені російськими селекційними станціями або окремими

особами. З таких сортів потребують розмноження сорти створені Рудзинським, Корховим, Колкуновим і Каразіним; 3) проводити селекційні роботи з розповсюдженими місцевими непокращеними сортами сільськогосподарських рослин, розподіляючи на основні складові їх форми; 4) розподіляти насіння на репродукції; 5) вести спостереження за правильністю репродукцій, щоб дати гарантію сільському господарю у чистоті та якості кожного сорту [11, с. XXXV–XXXVIII].

Просвітницька діяльність товариства спрямовувалася на поширення знань через консультації зацікавлених установ і селян, надання наочних посібників із сільського господарства і застосування їх до місцевих умов господарювання. Велике значення мала видавнича діяльність, яка у селянському журналі «Хлібороб» охоплювала увесь спектр питань із сільського господарства і розповсюджувала сільськогосподарські знання серед сільського населення. У «Південно-російській сільськогосподарській газеті» освітлювалися питання з роботи дослідних полів південної області, а також питання громадської агрономії, сільськогосподарської техніки. «Торговий сільськогосподарський листок» служив як довідник в області збуту і закупівлі сільськогосподарських продуктів. «Агрономічний журнал» досліджував питання з сільськогосподарського суспільствознавства.

На адресу Товариства надійшло у 1910–1911 рр. 64 прохання з приводу видачі почесних нагород Товариством учасникам виставок, які влаштовувалися земствами, сільськогосподарськими і спеціальними товариствами. Учасники виставок, які проходили у районі діяльності Харківського товариства були нагороджені за 1911 р. 98 медалями, 105 дипломами і 196 похвальними грамотами [11, с. 65–74].

Вагомим внеском у розвиток галузі селекції і рослинництва став I-й Всеросійський з'їзд діячів із селекції сільськогосподарських рослин, насінництва і розповсюдження насінневого матеріалу, який відбувся 10–15 січня 1911 р. у м. Харкові, саме в цьому місті де була створена перша селекційна дослідна станція, а також зосереджено багато насінницьких господарств і є залізнична розв'язка. Радою Харківського товариства сільського господарства обрана комісія для підготовки матеріалу з даного питання у складі: директора Харківської селекційної станції проф. П.П. Будріна, П.П. Корхова, В.Я. Юр'єва, Л.П. Сокальського і Б.П. Рожественського. Комісія на двох засіданнях розробила програму з'їзду, положення про з'їзд і питання пов'язанні з самим скликанням з'їзду. П.П. Корхов зробив повідомлення «Про своєчасність та необхідність скликання з'їзду». Департамент землеробства і Державного управління землеустрою і землеробства ухвалили програму і положення з'їзду, дозволивши скликати з'їзд на 5–10 грудня 1910 р., а потім терміни було перенесено на 10–15 січня 1911 р.

На з'їзд прибули діячі з селекції з усіх куточків Російської імперії: північних губерній – 35; північно-західних – 3; Царства Польського – 9; центральних губерній – 147; південно-західних – 16; південних – 34; східних – 10; Сибіру – 4; Північної Америки – 2. Всього було 22 засідання [11, с. XXXI–XXXVIII].

З'їздом розглянуті й обговорені основні питання з організації в Російській імперії селекційної справи та покращенню насінневого виробництва і залученню до країни доброякісного посівного матеріалу.

На I-му Всеросійському з'їзді діячів із селекції сільськогосподарських рослин, насінництва і розповсюдження насінневого матеріалу заслухані чотири доповіді Бориса Карловича Єнкена.

У доповіді *«Необходимость созыва всероссийских съездов по отдельным отраслям опытного дела и немедленной организации областных съездов (комитетов) на местах»* вчений розглядає вагомі питання зі створення дослідних станцій, дослідних полів і окремих галузей. Б.К. Єнкен наголошує, що обговорення проекту організації окремих галузей дослідної справи необхідно не лише у машинознавстві, а ще в більшому ступені це стосується селекції, тваринництва, плідівництва, городництва та ін.

Також важливими є питання про історично сформовані райони діяльності таких дослідних установ, причому принцип губернської або центральної організації дослідної справи теж має право на існування. Вперше питання про необхідність обговорення проблеми організації відповідних галузей дослідної справи на Катеринославському з'їзді спеціалістів і «людей практики» висвітлив – Павло Петрович Корхов. Б.К. Єнкен продовжив обговорення цієї проблеми і запропонував створити обласні з'їзди (комітети) на місцях, де створюються дослідні установи [9, с. 85–94].

Доповідь *«Селекція у її значення за границей»* – це короткий історичний нарис про сучасне становлення наукової і практичної селекції у Західній Європі і Північно-Американських Сполучених Штатах. У своїй доповіді Б.К. Єнкен намітив два періоди розвитку сучасної селекції. У перший період, який припадає на 1830–1880 рр., з'являється еволюційна теорія Дарвіна та роботи у цьому напрямку інших вчених. У цей період стрімкого розвитку набуває селекція, котра зосереджена у приватних фірмах (Англія: Сіреф, ле-Куте і Галлет; Франція: Вільморен; Німеччина: відомий господар Лохов). Другим періодом (за Б.К. Єнкеним) слід вважати створення і розвиток селекційних станцій із завданнями практичної селекції (1886 р. – становлення Свальофської станції). Так «європейська» селекція привертає увагу американських селекціонерів і дуже стрімко починає організовуватися на дослідних станціях у вигляді селекційних відділів і відділів рослинництва. Із доповіді ми розуміємо, що самостійна, незалежна від селекційних станцій індивідуальна, практична і наукова селекція поступається результативністю колективній, практичній і науковій селекції на станціях [10, с. 107–139].

У доповіді *«К вопросу об организации селекции сельскохозяйственных растений в России»* розкриваються проблеми розвитку селекції у Російській імперії, наголошується, що селекція знаходиться в ембріональному стані, і у сільськогосподарських вищих навчальних закладах викладання селекції не входить у програму навчання. Головна проблема полягає у тому, що територія Російської імперії дуже велика і рослинне різноманіття не вивчене. Рослина, яка історично та географічно вирощується на цій території, через некультурність населення і брак наукових кадрів не вивчена. Тому селекційна робота, за словами Б.К. Єнкена, повинна базуватися на вивчені місцевих рослин, за якими стоїть блискуче майбутнє. На жаль, на період заслуховування доповіді Б.К. Єнкена не було чіткого плану з організації селекції в Російській імперії. Вчений згадує про проект В.В. Вінера (1908 р.), який обговорювався на нарадах у Катеринославі, Харкові, Петербурзі та ін., але він стосувався тільки організації дослідної справи. Вивчивши цю проблему, Б.К. Єнкен пропонує: 1) селекція повинна мати практичне значення; 2) вирішення основних питань селекції повинно проходити на нарадах, селекційних з'їздах, при Бюро з прикладної ботаніки; 3) організацію селекційних станцій у великих районах Російської імперії, які б географічно та кліматично відрізнялися одна від одної; 4) створення кафедр і станцій із прикладної ботаніки, котрі мають бути оснащені земельною ділянкою, лабораторним інструментом, а також мати достатньо персоналу і коштів, необхідних для наукових та учбових цілей; 5) у методику роботи селекційної станції повинен бути закладений принцип роботи американських селекційних станцій, а також Свальофської станції з поправкою на кліматичні умови в Російській імперії; 6) у розпорядженні селекційної станції повинна бути мережа насінневих і контрольно-насінневих станцій із метою вивчення сільськогосподарських рослин у зв'язку з історико-культурними умовами району; 7) створення центральної установи, котра б взяла на себе організацію залучення до селекційного процесу закордонних сільськогосподарських рослин; 8) при цій установі створення «довідникового відділення» з селекції рослин, а також наукового видання з прикладної ботаніки і селекції як для російських, так і закордонних вчених; 9) негайне створення обласних рад із дослідної справи [10, с. 309–327].

Свою доповідь «*К вопросу о контрольной деятельности селекционных станций*» Б.К. Єнкен розпочав із питання, чи потрібні контрольно-насінневі станції? Він говорив, що населення не розуміє, для чого потрібні ці установи, але все залежить від того, як швидко ці установи завоюють громадське визнання. Діяльність контрольно-насінневих станцій розповсюджується на контроль насінневого матеріалу, а саме: 1) справжність і чистоту сорту; 2) засміченість сорту; 3) пристосованість сортів до кліматичних умов району; 4) технічної оцінки продукту. Завдяки цій діяльності населення отримує: 1) можливість боротися зі зловживаннями торговців; 2) захист від ввозу насіння, ураженого шкідливим сміттям і небезпечними для сільського господарства шкідниками (заразиха); 3) гарантує захист населенню від ввозу насінневого матеріалу, не пристосованого для кліматичних умов вирощування; 4) надасть допомогу в проведенні технічної оцінки, як завезеного, так і місцевого насінневого матеріалу. Щоб контрольно-насінневі станції мали можливість виконувати свою роботу, їм потрібно мати чітко сформульовану наукову програму і план робіт, а також оснастити: 1) польовою контрольною ділянкою; 2) додатковою хімічною і технічною лабораторіями для масових аналізів зерна і сільськогосподарських рослин; 3) надати музей для демонстрації колекцій зразків справжніх сортів сільськогосподарських рослин, бур'янів та їх насіння; 4) додатковим колекційним розсадником [10, с. 328–331].

У своїй доповіді Б.К. Єнкен «*Об учреждении общества селекции сельскохозяйственных растений и семеноводства юга России при Харьковском обществе сельского хозяйства*». пропонує організувати Південно-Російське товариство селекції і насінництва при Харківському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у вигляді його відділення, район діяльності якого охоплює Харківську, Полтавську, Катеринославську і сусідні губернії. Діяльність товариства з селекції і рослинництва полягає у розвитку селекції через тісну співпрацю з Харківською селекційною і іншими селекційними стаціями району, з діяльністю земської агрономії, Харківським та іншими сільськогосподарськими товариствами. Для отримання практичних результатів товариство селекції і насінництва повинно ставити такі завдання: 1) розмноження насіння; 2) організація кооперативів і спілок із розмноження і збуту селекційного насіння і брати на себе посередницьку функцію зі збуту; 3) створення експертної комісії, а також залучення спеціалістів, інструкторів для оцінки насінневих посівів і насінневих господарств; 4) організація власного видавництва з наукової, практичної і суспільної селекції рослин і розміщення у вигляді додатків у газеті «Південно-Російська сільськогосподарська газета» [10, с. 332–338].

На з'їзді Б.К. Єнкен знайомиться з М.І. Вавиловим, у них зав'язується переписка.

Завдяки з'їзду, багато фахівців змогли відправитися за кордон, щоб ознайомитися з дослідною справою у Західній Європі та Америці. Зі звіту Харківської Селекційної станції, за сприяння Харківського товариства і Департаменту Землеробства, виділено кошти на закордонне відрядження у 1911 р. помічника директора станції Б.К. Єнкена до Німеччини, Австрії і Швеції з метою ознайомлення з селекційною справою на Західно-Європейських станціях і стажування на деяких і них.

Під час закордонного відрядження Б.К. Єнкен працює в Інституті бродильних речовин і крохмального виробництва та на Дослідній станції з переробки хлібів у Берліні, на селекційних станціях у Галле (Німеччина) та Свальофі (Швеція), що посприяло становленню вченого як фундатора сільськогосподарської дослідної справи. Впродовж двох семестрів є слухачем сільськогосподарського відділення Університету в Галле. 18–22 вересня 1911 р. Б.К. Єнкен як єдиний делегат від Російської імперії бере участь у 4-й Міжнародній генетичній конференції (Париж), 10–15 жовтня 1911 р. – у Берліні у роботі 18-ї щорічної виставки німецьких пивоварних ячменів і хмелю та машин із пивоваріння, організованої Союзом дослідно-навчальних установ із пивоваріння при Інституті бродильних речовин і крохмального виробництва, де проходив стажування.

За результатами стажування Б.К. Єнкен видає 32-сторінкову брошуру-звіт «Листи з-за кордону (нотатки селекціонера)». На Обласному з'їзді фахівців із селекції та насінництва у м. Санкт-Петербург (20–26 січня 1912 р.) Б.К. Єнкен вносить пропозицію про необхідність складання періодичних і систематичних оглядів новітньої літератури з селекції та насінництва. Це уперше в країні, за ініціативи вченого, здійснив друкований орган Харківського товариства сільського господарства – «Південно-Російська сільськогосподарська газета».

Важливе значення мала участь Б.К. Єнкена у роботі Першого з'їзду з сільськогосподарської дослідної справи Південно-Східної Європейської Росії і Північного Кавказу (24–26 травня 1912 р., Ростов-на-Дону). Підсекцією селекції та насінництва головував Б.К. Єнкен; також він взяв участь у роботі секції виноградарства, виноробства, садівництва, городництва й плідівництва та Комісії з дослідної справи.

У другій декаді лютого 1913 р. він бере участь у Нараді з питань сільськогосподарської дослідної справи у Санкт-Петербурзі, де прийнято основоположне рішення про організацію розгалуженої мережі лабораторій із всебічної оцінки якостей зерна, зокрема борошномельних, при дослідних установах. Б.К. Єнкен особисто доклав великих зусиль для створення таких лабораторій в Одесі, Харкові, Маслівці та Києві. На цій нараді важливою подією стала доповідь Б.К. Єнкена 11 лютого 1913 р. «До питання про порайонне обстеження місцевих сортів сільськогосподарських рослин». Планувалося визначити ботанічний склад сортів, географічне розповсюдження у зв'язку з природно-історичними умовами, хімічні та фізичні властивості зерна, а також господарське і технічне значення. Докладний план дій із цього питання був реалізований у наступному році на Харківській селекційній станції шляхом проведення експедицій. Р.Е. Регель і Г.К. Мейстер за підтримки Б.К. Єнкена висловили стурбованість щодо зникнення місцевих сортів, зокрема, пивоварного ячменю після голоду 1891–1892 рр. у Саратовській губернії, а також пшениці «русак». Аргументи прихильників Б.К. Єнкена забезпечили прийняття постанови з 3-х пунктів: «1) місцеві сорти сільськогосподарських рослин, рівно як і деякі з форм дикої рослинності, становлять досить цінний матеріал для селекції, значення якого на даний час при сучасному стані науки не може бути повною мірою оцінено; 2) у майбутньому набере сили безперечний процес практично повного витіснення місцевих сортів селекційними, як це відбулося у Німеччині, частково у Швеції та Австрії; 3) у зв'язку з такою небезпекою, необхідно негайно потурбуватися про збереження місцевих сортів та, насамперед, улаштувати при селекційних і дослідних станціях розсадники, де б щороку висівалися і підтримувалися принаймні основні місцеві сорти» [8]. Так складалось підґрунтя для створення у майбутньому Національного генбанку рослин України.

На 1-му Всеросійському сільськогосподарському з'їзді (1–10 вересня 1913 р., Київ), який відбувся під час Всеросійської сільськогосподарської виставки (29 травня – 1 жовтня 1913 р.), він спочатку був заступником голови, а потім головою секції землеробства, виступив із трьома доповідями з питань теорії та практики селекції рослин.

Після перетворення Харківської селекційної станції у підрозділ Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції, яку очолив Б.М. Рожественський, Б.К. Єнкен виконує обов'язки завідувача селекційного відділу, а з 1914 р., через важку хворобу – туберкульоз, обіймає посаду рядового наукового співробітника – помічника нового очільника відділу В.Я. Юр'єва. Перемагаючи важку хворобу, вчений продовжує свою новаторську селекційну роботу з соняшником.

За ініціативи Б.К. Єнкена, при станції створено дорадчий орган – Комітет сільськогосподарського рослинництва, який він очолював до від'їзду з Харкова. Головним завданням комітету було сприяння розвитку сільськогосподарського рослинництва на півдні України. Робота полягала в облаштуванні дослідних станцій, ділянок із сортовипробування, контрольно-насінневих господарств, лабораторій, складів,

майстерень, контор та ін.; наданні інформаційної допомоги, підтримці організації виставок, конкурсів; проведенні нарад, бесід, лекцій із аграрної тематики, здійснення громадського контролю над виробництвом і збутом насінневого та посадкового матеріалу; запровадження племінних книг і реєстрів – для видання каталогів сортів, правил та інструкцій. У 1914 р. Комітет організує всебічне ретельне вивчення видового та сортового складу й умов вирощування сільськогосподарських культур Харківської губернії шляхом експедиційних обстежень. У зв'язку із загостренням хвороби, Б.К. Єнкен не зміг взяти участь у польових роботах, проте активно вів камеральні опрацювання та аналіз одержаних результатів. Завершенню запланованих досліджень у Харківській і проведенню аналогічної роботи в інших губерніях завадила Перша світова війна. На доручення Правління Комітету, Б.К. Єнкен складає перший і третій томи «Праць Комітету сільськогосподарського рослинництва Харківського товариства сільського господарства» за результатами проведеного у 1914 р. обстеження. Другий том редагував О.А. Яната.

За ініціативи Б.К. Єнкена та сприяння Комітету, 1 червня 1914 р. проведено нараду, присвячену культурі пивоварного ячменю.

Працюючи на Харківській селекційній, потім дослідній станції, як селекціонер, Б.К. Єнкен у період із 1909 по 1919 рр. провів величезну за обсягом роботу з культур жита, ячменю, озимої пшениці, соняшнику, вивчаючи склад місцевих популяцій і селекційну цінність їх компонентів, закономірності прояву й успадкування морфологічних ознак тощо. Результатом селекційної роботи стало виведення Б.К. Єнкеним перших вітчизняних сортів соняшнику Зеленка (Харківський 76) і Харківський 27–82 (районовані відповідно у 1927 і 1930 рр.); разом із О.Ф. Гельмером і А.В. Чернишовим – сорту озимого жита Немишлянське 953 (1923 р.), селекційне покращення сортів жита Пярнуське, Альпійське, Єлісейське, Заальське та ін., низки селекційних ліній ячменю ярого.

Б.К. Єнкен переважно відомий як вчений і практик у рослинницькій галузі. Разом із цим, прізвище Б.К. Єнкена також зазначено у списку з 59 членів відділення тваринництва Харківського товариства сільського господарства за 1910–1911 рр. під № 26. Робота відділення спрямовувалася на об'єднання місцевих господарів, які спеціалізувалися на тваринництві, з метою розвитку власних племінних заводів, а також реалізації трьох основних завдань: 1) видавництво другого видання племінної книги великої рогатої худоби «Харьковская племенная книга крупного рогатого скота»; 2) організація контрольного годування худоби у власних господарствах; 3) організація III Обласної виставки племінної рогатої худоби і свиней. Ця виставка проходила з 30 березня по 4 квітня 1911 р. у м. Харкові на Кінній площі.

Серед 127 наукових праць Б.К. Єнкена п'ятнадцять робіт досліджують важливі питання у тваринницькій галузі [2]. У статті «Нова течія в галузі селекції» Б.К. Єнкен наполягає і доводить доцільність широкого розгортання вітчизняних досліджень зі створення адаптивних порід тварин і сортів рослин, як сказали би зараз, на основі місцевого генофонду з залученням цінного іноземного, а не замінюючи ним вітчизняний; наполягає на необхідності створення на державному рівні спеціалізованих зоотехнічних відділів при галузевих установах [6].

Починаючи з 1915 р. і до від'їзду до Краснодару у липні 1919 р., до кола наукових інтересів Б.К. Єнкена почали входити проблеми галузевої кооперації. Так, 8–10 липня 1916 р. він бере участь у 4-му зібранні уповноважених Товариства споживчих товариств півдня Росії, рішення якого мали значення для фінансування сільськогосподарської дослідної справи й освіти.

На жаль, практично відсутні достовірні архівні відомості про науково-практичну діяльність Б.К. Єнкена у роки революцій 1917–1920 рр. Відомо лише кілька публікацій 1918 р., більшість українською мовою, у часописах «Хлібороб – Кооператор»

і «Українська кооперація», журналі «Сільський господар», Південно-Російській сільськогосподарській газеті [2, с. 55–56].

Із метою обговорення ситуації у зв'язку з кризою сільського господарства і дослідної справи, Харківська обласна сільськогосподарська дослідна станція 18–19 грудня 1918 р. скликала Обласну нараду з дослідної справи. У доповіді «До організації дослідної справи» Б.К. Єнкен вніс пропозицію щодо створення спеціального органу, що мало об'єднати діяльність дослідних установ у регіоні, тобто відновлено тезу, висунуту на Першому селекційному з'їзді у Харкові (1911 р.).

На доручення Комітет сільськогосподарського рослинництва та за участі Ново-Олександрійського інституту сільського господарства й лісівництва, агрономічного відділення Харківського університету і Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції, Б.К. Єнкен ініціював створення Курсів із підготовки інструкторів із дослідної справи, робота яких мала розпочатись у першій половині 1919 р. Це була перша спроба підготовки фахівців із дослідної справи в Україні. Б.К. Єнкен очолював курси і проводив практичні заняття до моменту свого від'їзду до Краснодару.

Отже, Б.К. Єнкен своєю участю у діяльності Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у 1908–1919 рр. зробив суттєвий внесок у розвиток сільського господарства, становлення сільськогосподарської дослідної справи, аграрної науки й освіти, як в Україні, так і на всьому півдні Російської імперії. З іншого боку, ця діяльність сприяла завершенню формування його наукового світогляду і особистості, як видатного вченого, фундатора сільськогосподарської дослідної справи і провідного фахівця у багатьох галузях аграрного виробництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоцерківська А.С. Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1880–1919): основні віхи історії // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали 11-ї Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів 16 травня 2016 р. Вінниця, 2016. С. 35–37.
2. Вергунов В.А. Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943): нарис життя та творчої діяльності. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 432 с.
3. Головка А. Сельскохозяйственные общества Харьковской губернии. Харьков: Изд-во Харьковской земской управы, 1910. 136 с.
4. Грищенко Т. Харківське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у житті та творчій діяльності М.М. Вольфа у 1915–1919 рр. // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доп. Міжнар. наук.-теорет. конф. студ. і аспірантів 4–5 квітня 2012 р./ Нац. тех. ун-т «Харк. політехн. ін.-т». Харків, 2012. Ч. 3. С. 83–85.
5. Єнкен Б.К. Из деятельности Харьковского общества сельского хозяйства // Южно-Русская сельскохозяйственная газета. 1909. № 5–6. С. 21.
6. Єнкен Б.К. Новое течение в области селекции // Сельскохозяйственный вестник Юго-Востока. 1911. № 22. С. 11–13.
7. Забаринский П. Обзор деятельности опытных полей Харьковского Общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Харьков: Тип. И.М. Варшавчика, 1903. 263 с.
8. Комиссия по сортоведению. Второе заседание 12-го февраля. Труды совещания по сельскохозяйственному делу, происходящего 10–17 февраля 1913 г. при Главном управлении землеустройства и земледелия. Петроград: Тип. Ред. период. изд. Мин-ва финансов, 1914. Вып. II. С. 165–171.
9. Труды первого съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала (Харьков, 10–15 января 1911 г.). Доклады / под ред. П.В. Будрина, А.А. Потебни, Б.Н. Рождественского и Л.С. Сокальского. Харьков, 1911. Вып. IV. С. 85–94.
10. Труды первого съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала (Харьков, 10–15 января 1911 г.)

Доклады / под ред. П.В. Будрина, А.А. Потебни, Б.Н. Рожественского и Л.С. Сокальского. Харьков: Типо-Литография М.Х. Сергеева и К.М. Гальченка, 1911. Вып. II. С. 107–139; 309–338.

11. Труды Харьковского общества сельского хозяйства. Деятельность общества за 1910–1911 гг. Харьков: Т-во «Печатня С.П. Яковлева», 1912. Вып. V. С. 17; 31; 65–74; I–XXXI; XXXI–XXXVIII; XXXV–XXXVIII.

12. Устав Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Харьков, 1879. 15 с.

REFERENCES

1. Bilotserkivska A.S. *Kharkivske tovarystvo silskoho hospodarstva i silskohospodarskoi promyslovosti (1880–1919): osnovni vikhy istorii* [Kharkiv Society of Agriculture and Agricultural Industry (1880–1919): the main milestones of history]. History of education, science and technology in Ukraine: materials of the 11th All-Ukr. conf. of young scientists and specialists, May 16, 2016. NAAS. Vinnitsa, 2016, pp. 35–37.

2. Verhunov V.A. *Profesor Borys Karlovych Yenken (1873–1943): narys zhyttia ta tvorchoi diialnosti* [Professor Boris Karlovich Yenken (1873–1943): essay on life and creative activity]. Kyiv, TOV «Nilan-LTD», 2014, 432 p.

3. Golovko A. *Sel'skokhozyaystvennye obshchestva Khar'kovskoy gubernii* [Agricultural societies of the Kharkov province]. Kharkov: Publishing house of the Kharkov zemstvo council, 1910, 136 p.

4. Hryshchenko T. *Kharkivske tovarystvo silskoho hospodarstva ta silskohospodarskoi promyslovosti u zhytti ta tvorchii diialnosti M.M. Volfa u 1915–1919 rr.* [Harkivsky society of the agriculture and agricultural industry in the life and creative activity of M.M. Wolff in the years 1915–1919]. Ukraine and the world: humanitarian and technical elite and social progress: theses of additional. International Theoretical sciences. conf. of students and graduate students. April 4–5, 2012. National. Technical Univ. «Hark. Polytechnic In-t». Kharkov, 2012, P. 3, pp. 83–85.

5. Yenken B.K. *Iz deyatel'nosti Khar'kovskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva* [From the activities of the Kharkov Agricultural Society]. South-Russian Agricultural Newspaper, 1909, № 5–6, p. 21.

6. Yenken B.K. *Novoe techenie v oblasti seleksii* [New trend in breeding]. Agricultural Newsletter of the Southeast, 1911, № 22, pp. 11–13.

7. Zabarinskiy P. *Obzor deyatel'nosti opytnykh poley Khar'kovskogo Obshchestva sel'skogo khozyaystva i sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti* [Overview of activity of experimental fields of the Kharkiv Societe of Agriculture and Agricultural Industry]. Kharkov: Printing house of I.M. Warshawchik, 1903. 263 p.

8. *Komissiya po sortovedeniyu. Vtoroe zasedanie 12-go fevralya. Trudy soveshchaniya po sel'skokhozyaystvennomu delu, proiskhodyashchego 10–17 fevralya 1913 g. pri Glavnom upravlenii zemleustroystva i zemledeliya.* [Commission for variety studies. Second meeting on February 12. Proceedings of the meeting on the agricultural business which takes place on February 10–17, 1913, at the General Directorate of Land Management and Agriculture]. Petrograd: Printing house of the Edit. of period. of the Min. for finances, 1914, Issue. II, pp. 165–171.

9. *Trudy pervogo s'ezda deyateley po seleksii sel'skokhozyaystvennykh rasteniy, semenovodstvu i rasprostraneniyu semennogo materiala (Khar'kov, 10–15 yanvarya 1911 g.).* [Proceedings of the First congress of activists on the breeding of agricultural plants, seed production and distribution of seed material (Kharkov, January 10–15, 1911)]. Reports. Kharkov, 1911, Issue IV, pp. 85–94.

10. *Trudy pervogo s'ezda deyateley po seleksii sel'skokhozyaystvennykh rasteniy, semenovodstvu i rasprostraneniyu semennogo materiala (Khar'kov, 10–15 yanvarya 1911 g.).* [Proceedings of the First congress of activists on the breeding of agricultural plants, seed production and distribution of seed material (Kharkov, January 10–15, 1911)]. Reports. Kharkov: Type-Lithography of M.H. Sergeev and K.M. Galchenko, 1911, Issue II, pp. 107–139; 309–338.

11. *Trudy Khar'kovskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. Deyatel'nost' obshchestva za 1910–1911 gg.* [Proceedings of the Kharkov Society of Agriculture. Society activities for 1910–1911.]. Kharkov: T. «Printing house of S.P. Yakovlev», 1912, Issue V, pp. 17; 31; 65–74; I–XXXI; XXXI–XXXVIII; XXXV–XXXVIII.

12. *Ustav Khar'kovskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva i sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti* [Statute of the Kharkiv Society for Agriculture and Agricultural Industry]. Kharkov, 1879, 15 p.

Sergeieva I. B.K. Yenken and Kharkov society of agriculture and agricultural industry (1908–1919).

The purpose of the article is a historical, biographical and scientific analysis of the activities and role of B.K. Yenken in the Kharkiv Society of Agriculture and the Agricultural Industry in 1908–1919.

Methods that were used are ideographic, comparative-historical, chronological.

B.K. Yenken is a scientist-breeder, agronomist, educator, one of the founders of public agronomy, talented organizer of the domestic agricultural research work, his participation in the activities of the Kharkiv Society of Agriculture and the Agricultural Industry in 1908–1919 made a significant contribution to the development of agriculture, the establishment of an agricultural research work, agrarian science and education both in Ukraine and throughout the south of the Russian Empire. On the other hand, this activity contributed to the completion of formation of his scientific worldview and personality as an outstanding scientist, initiator of an agricultural research work and leading specialist in many branches of agrarian production.

Key words: *B.K. Yenken, Kharkiv, society, agriculture, research work, breeding.*

Одержано 21.02.2018.